

LINGVOPOETIKANÍŇ IZERTLENIW TARIYXÍ

Buxarbaeva J.J.

*Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD),
Ámeliy filologiya kafedrası assistent oqıtıwshısı
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703577>

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы формирования и развития лингвопоэтики как самостоятельного направления в филологических науках. Автор освещает исторические этапы становления лингвопоэтики, начиная с трудов Аристотеля, Ф. де Соссюра, А. А. Потебни и В. В. Виноградова, а также анализирует научные концепции А. Липгарта и его последователей. Особое внимание уделяется развитию лингвопоэтических исследований в тюркском языкознании — казахском, кыргызском, азербайджанском и узбекском. В статье подчёркивается, что в каракалпакском языкознании лингвопоэтика является новым направлением, формирующимся в трудах Ш. Абдиназимова и его последователей. Определяются объект и предмет лингвопоэтики, её структура и основные задачи. Отмечается, что современные исследования в каракалпакской филологии преимущественно посвящены поэтическим текстам, тогда как прозаические произведения требуют дальнейшего лингвопоэтического анализа.

Ключевые слова: лингвопоэтика, эстетика языка, поэтический текст, филология, поэтика, каракалпакский язык, литературный анализ.

Annotation. This article explores the theoretical foundations of linguopoetics as an independent field within philology. It traces the historical evolution of linguopoetic studies from the works of Aristotle, F. de Saussure, A. A. Potebnya, and V. V. Vinogradov, as well as the linguistic and methodological contributions of A. Lipgart and his followers. Special attention is given to the development of linguopoetics in Turkic linguistics, particularly in Kazakh, Kyrgyz, Azerbaijani, and Uzbek research traditions. The paper highlights that linguopoetics is a newly emerging branch in Karakalpak linguistics, initiated through the works of Professor Sh. Abdinazimov and his disciples. The article defines the object, subject, and structure of linguopoetics and outlines its main research principles. It concludes that contemporary Karakalpak linguistic studies mainly focus on the linguopoetic analysis of poetry, whereas prose remains an underexplored area requiring further investigation.

Key words: linguopoetics, language aesthetics, poetic text, philology, poetics, Karakalpak language, literary analysis.

Til – bul rawajlanıp baratuǵın qubılıs. Til óziniń basıp ótken hár bir dáwirdegi rawajlanıwları tiykarında ózgeshelenip barǵan. Grek ilimpazı Aristotel óziniń «Poetika» miynetinde sóz óneriniń negizinde turǵan tildiń semantikası, «Ritorika» miynetinde «Poeziyanıń tili» teoriyasına tiykar salǵan [Аристотель.1957].

XIX ásirdeń ekinshi yarımınan baslap Ferdinand de Sossyurdıń, A.A.Potebnyanıń, A.N.Veselovskiydiń miynetlerinde lingvistikalıq jaqtan izertlew máseleleri sóz etilgen. Bul baǵdardıń ilimiy metodologiyalıq negizi Yu.N.Tınyanov, M.M.Baxtin, V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, R.O.Yakobsonniń, V.M.Jirmunskiy, B.A.Larin hám

B.V.Tomashevskiylerdiń miynetlerinde kórsetilgen. V.V.Vinogradov kórkem ádebiyattıń tilin izertlew, til ilimi menen ádebiyattanıwǵa jaqın, biraq óziniń baǵdarı, metodları, principiari jaǵınan olardan ayrıqshalanǵan óz aldına tarawdı dúziw boyınsha koncepciyasın usındı. Onıń jańa tarawı filologiya ushın júdá orınlı bolıwına qaramastan, XX ásirdiń 60-70-jıllarına shekem oǵan qarama-qarsılıqlar da bolǵan. Degen menen, V.V.Vinogradovtıń usınısı hám kózqarasları negizinde kórkem ádebiyattıń tili boyınsha izertlewler keńeyip, tereńlesip ketti. Mısalı, V.V.Vinogradov «Kórkem (poetikalıq) sóylewdiń teoriiyası», G.O.Vinokur «Poetikalıq til ilimi», V.M.Jirmunskiy «Poetikalıq lingvistika», R.O.Yakobson «Poetikalıq dialektologiya» dep ataǵan. V.V.Vinogradovtıń sońǵı miynetlerinde «Lingvistikalıq poetika hám lingvopoetika» dep qollanılǵan. Belgili rus alımı R.A.Budagov «Kórkem shıǵarma tili» degen maqalasında kórkem shıǵarmanıń tili jazıwshınıń kitap oqıwshısına tek ǵana ideyalıq emes, al estetikalıq tásir etiw maqseti menen arnawlı qosımsha wazıypanı alıp, ayrıqsha qúdiretke iye bolıwdı óz aldına aytıp ótedi.

Lingvopoetikanıń teoriyalıq máseleleri boyınsha izertlewler alıp barıw eń dáslep O.S.Axmanova tárepinen úyrenile baslaǵan, keyin ala shákirtleri A.A.Lipgart, V.Ya.Zadornova [Задорнова В.Я. 1984:152], L.V. Polubichenkolar tereńirek úyrengen. A.B.Larin hám M.P.Aleksevtiń lingvopoetikalıq izertlewlerge arnalǵan miynetleri bar. A.Lipgarttıń miynetleri búgingi kúnde lingvopoetikalıq izertlewlerge arnalǵan tiykarǵı miynetlerdiń biri bolıp tabıladı. A.Xolodovich, E.Koseriu, D.Delas hám J.Fiyol, E.B.Artemenkoniń izertewlerinde lingvopoetikanıń filologiya iliminiń óz aldına taraw ekenligi kórsetilgen.

Sońǵı waqıtları rus til biliminde kórkem shıǵarmanıń tilin lingvopoetika baǵdarında izertlewge arnalǵan birqansha dissertaciyalıq jumıslar jazılǵan. Ásirese, A.Lipgarttıń «Lingvopoetika tiykarları» miyneti búgingi kúnde lingvopoetikalıq izertlewlerge, metodologiyasına baǵıshlanǵan miynetlerdiń biri bolıp, bul miynette lingvopoetikanıń tiykarǵı principiari, lingvopoetikanıń lingvokulturologiya hám lingvostilistika menen tıǵız baylanısı, lingvistikalıq analiz metodları kórsetip berilgen.

Onda U.Shekspir shıǵarmalarınıń tillik ózgeshelikleri tiykarında til birlikleriniń lingvopoetikalıq xızmeti úyreniledi. Ilimpazdıń kórsetiwinshe, *lingvopoetika* termini hám onıń menen baylanıslı bolǵan qubılıslar izertlewdiń mazmunı eki túrdegi izertlew usılınan paydalanıwdı talap etedi. Birinshisi, bir shıǵarmada qollanılǵan belgili bir stildiń tematikalıq-stilistikalıq sıpatlaması sáwlelengen ulıwma jaǵdaydı tolıq ashıp beriw bolsa, ekinshisi, qanday da bir ideyalıq-kórkemlik mazmundı jetkeriw hám belgili bir estetikalıq effekt payda bolıwında formal til birlikleriniń rolin anıqlawǵa qaratilǵan ayrıqsha kórkem tekstti izertlew bolıp esaplanadı. Biraq eki usılda da teksttiń strukturalıq hám mazmunlıq

táreplerin bir waqıtta kórip shıǵıw principini turǵanlıǵı sebepli olardı *lingvopoetika* termini menen birlestiriw múmkin» [Липгарт А.А. 2006:58].

Túrkiy til biliminde, sonıń ishinde qazaq til biliminde A.B.Salqınbaydıń [Салқынбай А.Б. 2015]. monografiyası, qırǵız til biliminde A.E.Abdıkerimovanıń [Абдыкеримова А.Э. 2008:24], azerbayjan til biliminde A.T.Gryaznovanıń miynetleri *lingvopoetika*nıń máselelerine arnalǵan. A.E.Abdıkerimovanıń «*Lingvopoetika: jaǵdayı hám mashqalaları*» dep atalǵan ilimiy jumısında qırǵız xalıq shayı Sh.Dúysheevtiń poeziyasınan alınǵan mısallar tiykarında *lingvopoetikalıq* máselelerdi tereńnen úyrenedi. Jumıs tórt bapтан ibarat bolıp, birinshi babında – *lingvopoetika*nıń búgingi kúndegi jaǵdayı, izertlew obyektini menen predmetini anıqlanıp, negizgi túsinikleri, kategoriyaları, mashqalaları, basqa ilimler menen baylanısı sóz etilgen. Ekinshi babında – kórkem shıǵarma tiliniń fonetikalıq dúzilisiniń ózgesheligi hám seslik qaytalawlar, uyqas, paronimiya sıyaqlı máseleler orın alǵan. Úshinshi babında – kórkem teksttiń sintaksislik tarawǵa tiyisli ayırım máselelerge funkcionallıq, semantikalıq, estetikalıq aspektlerdiń birliginde izertlew júrgizilgen. Tórtinshi babında bolsa kórkem shıǵarmanıń semantikalıq ózgesheligin hám onı ańlatıwshı tillik qurallardıń xızmetin izertlewge arnalǵan.

Qazaq til biliminde A.O.Tımbolovanıń «Kórkem tekstti *lingvopoetikalıq* kózqarastan tallaw ózgeshelikleri» maqalasında «*Lingvistikalıq poetikadaǵı metatildiń qalıplesiwi menen rawajlanıwı procesin súwretlep beriw adamnıń estetikalıq dárejede sóylewiniń xızmetin tórt ilimiy ilimiy paradigmada tallawǵa imkaniyat beretuǵınlıǵı, sonday-aq kórkem tekstti *lingvopoetikalıq* izertlewler shıǵarmanıń tereń tillik qatlamın, jazıwshı idiolektiniń ózine tán ózgesheliklerin anıqlawǵa bolatuǵınlıǵı sóz etiledi. *Lingvopoetikalıq* tallaw shıǵarmanıń tillik spektri boylap, teksttiń barlıq stilistikalıq ózgesheligin ashıp beriwden turadı*».

Ózbek til biliminde *lingvopoetika*nıń óz aldına taraw sıpatında payda bolıwı hám rawajlanıwında X.Doniyorov, S.Mirzaev, Q.Samadov, I.Qo‘chqortoev, X.Abdurahmonov, N.Mahmudov, B.Umurqulov, I.Mirzaev, M.Yo‘ldoshev hám t.b. alımlardıń xızmetleri úlken boldı.

Ózbek til biliminde *lingvopoetika*nıń rawajlanıwında Z.Hamidov, M.Yoqubbekova, I.Mirzaev, S.Karimov, M.Yoldoshev, G.Yaxshieva, A.Abdullaev, I.Hojaliev, D.Shodieva, O.Mamaziyaev, M.Abdupattaev, G.Muhammadjonova, M.Akbarova, A.M.Shofqorovlardıń ilimiy jumislari kórkem shıǵarmalardı *lingvopoetikalıq* analizlewge baǵıshlanǵan.

Lingvopoetika qaraqalpaq til biliminde jańa baǵdar bolǵanlıqtan kórkem shıǵarmanı *lingvopoetikalıq* jaqtan analizlew usılları hám metodları, ulıwma *lingvopoetika*nıń

obyekti hám predmeti haqqında maǵlıwmatlar kóp emes. *Lingvopoetikanıń obyekti* – til, usı til arqalı ańlatılǵan poetikalıq maqsetti lingvopoetika úyrenedi. Bunda avtor stiliniń ózine tán ózgesheligi, ráń-báreńligi, hesh bir avtorda ushıraspaytuǵın til birliklerinen sheber paydalanıwı hám olardıń tásirsheńlik funkciyası sıyaqlı máseleler lingvopoetikanıń izertlew obyektine kiredi.

Lingvistikalıq poetika – filologiyanıń ayrıqsha tarawı sıpatında tildiń estetikalıq ózgesheliklerin izertlewge arnalǵan ilim. Lingvopoetika kórkem shıǵarmanıń tillik ózgesheligin dástúriy túrde izertlewdi emes, kórkem shıǵarmanıń sırtqı qurılısı hám ishki mazmunıń ózara birligin esapqa alǵan halda, avtordıń ideyası menen baylanıslı halda lingvo-antropologiyalıq, stilistikalıq, estetikalıq kózqarasta úyreniwdi talap etedi.

Qaraqalpaq til biliminde lingvopoetika jónelisiniń payda bolıwında prof. Sh.Abdinazimovtıń xızmeti ayrıqsha. Onıń joqarı oqıw orınları ushın arnalǵan «Lingvopoetika» oqıw qollanbası lingvopoetikaǵa arnalǵan dáslepki ilimiy miynet esaplanadı. Miynette lingvopoetikanıń sistemalıq qurılısı tórt bólimnen turatuǵınlıǵı ayıladı:

- 1) Poetikalıq fonetika;
- 2) Poetikalıq morfologiya;
- 3) Poetikalıq leksikologiya;
- 4) Poetikalıq sintaksis [Абдиназимов Ш. 2019:164].

Házirgi kúnde qaraqalpaq til biliminde arawlı túrde lingvopoetikalıq izertlew jumısları D.Erjanova «I.Yusupov poemalarınıń lingvopoetikalıq analizi» hám Z.Qazimbetovalar «J.Izbasqanovtıń lirikalıq shıǵarmalarınıń lingvopoetikalıq analizi» tárepinen alıp barıldı. Sonıń menen birge, A.Nasirova, G.Sadenovalardıń ilimiy jumısları tikkeley lingvopoetikanıń máselelerine baǵıshlanadı.

Juwmaqlap aytqanda, lingvopoetika baǵdarı qaraqalpaq til biliminde jańa qáiplesip kiyatırǵan jas taraw. Házirgi kúnde kórkem shıǵarma tiliniń lingvopoetikalıq ózgeshelikleri, tiykarınan poeziyalıq shıǵarmalar tiliniń lingvopoetikalıq analizi boyınsha izertlewler kóp, prozalıq shıǵarmaların lingvopoetikası ele de izertlewdi talap etedi.

Ádebiyatlar:

1. Абдиназимов Ш. Лингвопoeтика. – Нeкис, 2019.
2. Абдыкеримова А.Э. Лингвопoeтика: статусу жана проблемалары. –Каракол.: 2008.
3. Аристотель. Пoэтика. М.: Гослитиздат, 1957.
4. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста. - М.: «Высшая школа», 1984.
5. Липгарт А.А. Основы лингвопoeтики. –М.: «КомКнига», 2006.
6. Салқынбай А.Б. Абай сөзінің лингвопoeтикасы: монография. –Алматы.: 2015.

QARAQALPAQ TIL BILIMİNİN AKTUAL MÁSELELERİ

RESPUBLİKALÍQ İLİMİY-TEORİYALÍQ KONFERENCIYA

